

ren både egentlige byplanarbejder samt udkast til større byggeri, ja der er endog eksempler på forslag til opstilling af skulpturer. Med så vid en definition er det indlysende, at man ikke kan få alt med, og skønt nogle læsere utvivlsomt vil finde mangler, synes forfatteren dog at have dækket emnet godt, således at de væsentligste projekteringsarter er omtalt.

Som nævnt er illustrationerne det bærende element i bogen. Alligevel må man gøre indsigelse mod teksten, som skæmmes af urimeligt mange trykfejl og unøjagtigheder. Ulrik Frederik Gyldenløve var trods alt ikke Christian V's halvonkel og Frederik VI ikke konge i 1745. Hofbygmester Lauritz Thurah hed ikke Albert til fornavn, ligesom arkitekten N. H. Jardin ikke stavede sig med »Ch« som sin landsmand, den berømte maler. Forfatterens kompasrose har en stærk misvisning, idet en udsigt mod Christiansborg fra Nybrogade angives at være set fra syd, mens Frederikskirken (Marmorkirken) skulle befinde sig øst for Amalienborgkvarteret.

Bogen er naturligvis ikke tænkt som en tilbundsgående studie i Københavns byplanmæssige historie – den handler jo netop om de projekter, der ikke blev til noget. Den er en populær fremstilling i billeder og tekst af et særdeles interessant emne, som rigtigt behandlet formår at sige umådeligt meget om hovedstadens historie og udvikling siden Christian IV's dage. Man er forfatteren taknemmelig for den gode idé, og det er nyttigt at have alle disse ikke-realiserede projekter samlet på et sted. Det kunne blot være gjort bedre.

John Erichsen

Frederiksstaden set fra en anden vinkel

JOHN ERICHSEN: FREDERIKSSTADEN. *Grundlæggelsen af en københavnsk bydel 1749–1760. Lokalthistorisk Afdelings skriftserie nr. 1. København 1972. 236 s. 1 kort. Ill. Særpris 40,25 kr.*

Enevældens danske bygherrer havde sjældent magt, som de havde agt. Der var ikke midler til de store og samlede bebyggelser, som var planlagt fra grunden og afspejlede idealerne ude i Europa. De mere præsentable eksempler på ældre dansk arkitektur opstod en efter en og havde facader, der var håndformede til dagligt brug. Det er huse som bliver ædle i slid, deres intimitet og hjertelighed erstatter rigeligt, hvad de måtte savne i monumentalitet. Men den manglende helhed viser sig i arkitekturhistorien, som må rette sin interesse mod en arkitekts samlede værk eller mod det enkelte bygningsværk og her granske i detaljen. Bygningshistorien bliver et spørgsmål om successive projekter, og det gælder om at få facaden til at afsløre sine forlæg eller idealer. Længere inde og i overensstemmelse med forfatterens talent også om at afdække bygningens ånd og holdning.

Det er ladede begreber, men for arkitekturhistorikeren må den bygning, som opfordrer til en monografi, altid have et væsen og en magtfuld udstråling, som kan forankre et helt kvarter omkring den. Frederiksstaden lever op til idealet om den planlagte og samlede bydel og selv den kun nogenlunde. I beskrivelsen af Frederiksstaden bliver sigtet bredere. Man oplever ikke én bygherres private magtdemonstration, men et projekt, som krævede adskilliges engagerede delagtighed, og derved får mere at bekende om sin samtid, der magtede opgaven.

Skiftende tiders ændringer – og de ligner undertiden overgreb – har ikke kunnet kvæle den kraft, der var bundet i Frederiksstaden. Den er da også blevet behandlet så ofte i arkitekturhistorien, at man ville tro at endnu en publikation måtte begrænse sig til at endevende detaljer. Sådan var det måske også gået, hvis det var de mere monumentale bygninger, som skulle drøftes, men i »Frederiksstaden« retter John Erichsen interessen mod borgerhusene og undersøgelsen har sat sig andre mål end man ellers er vant til, når kvarteret drøftes.

I et indledningskapitel gøres der kort og præcist rede for den hidtidige litteratur om Frederiksstaden og efter denne tilbørlige reverens introducerer forfatteren sit emne. Først betragtes kvarterets historie frem til 1749, og det ses, at Frederiksstadens areal stort set var identisk med den have som Frederik III's dronning Sophie Amalie anlagde i årene efter 1663.

Slottet brændte allerede i 1689, og kort efter var man optaget af seriøse planer om at opføre et nyt residensslot på området. Projektet døde med Christian V, men da havde man allerede afgrænset området. Havnen lå langs den ene langside, og den anden blev fastlagt ved en kanal, der løb langs den nuværende Bredgade slog et skarpt knæk og fortsatte, hvor Sct. Annæ Plads nu ligger. Haven fortsatte over i en mønsterplads, der som den fjerde side fandt sin naturlige afgrænsning helt fremme under Kastellets bastioner.

Skiftende tider projekterede residensslotte på arealet, men når det kom til stykket foretrak kongerne at blive på Slotsholmen. Da man med det første Christiansborg havde sikret den repræsentative kongebolig, var der råd til også at overveje undersåtternes tarv. Nogle private foreslog, at Amalienborg have og mønsterpladsen skulle anvendes til bebyggelse, og ved hoffet var man straks lydhør. Adskillige tømmerhandlere havde oplagringsplads langs havnen, og John Erichsen placerer initiativet til den kommende bebyggelse hos dem og andre fremtrædende handelsmænd. Forslaget blev ophøjet til beslutning med forbil- ledlig hurtighed. Kun tre uger efter at den første henvendelse kan konstateres, skænkede kongen i et reskript af 12. september 1749 området til bebyggelse. Det blev overdraget staden København at uddele grundene, ikke bare gratis, men med de videre fordele, at kommende bygherrer skulle have adgang til toldfri indførelse af bygningsmateriale samt skattefrihed gennem en række år. Til gengæld var der den betingelse, at grundene var bebygget inden 5 år og efter godkendte bygningstegninger. Her kommer hofbygmester Nicolai Eigtved ind i billedet. Han reviderede den første og ret fantasiforladte generalplan, men skønt

dette alternative projekt blev udført i tre eksemplarer, er de såvel som alle bygningstegningerne til Frederiksstaden spørløst forsvundet. I en detaljeret undersøgelse med mange skarpsindige iagttagelser lykkes det dog John Erichsen at bringe læseren et indtryk af, hvorledes Eigtveds generalplan har været disponeret.

I bogens vægtigste kapitel går forfatteren herefter over til at drøfte de to tidligst opførte huse i kvarteret, som blev eksempel for de efterfølgende. I forbigarten må det bemærkes, at lægger man vægt på de videnskabelige landvindingers absolutte nyhed, er det beklageligt, at netop dette afsnit tidligere er blevet offentliggjort som en selvstændig artikel. De to huse er senere blevet ændret til uigenkendelighed, men det er lykkedes forfatteren at skaffe så meget nyt materiale at det går an at rekonstruere dem. De var opført efter samme tegning og lå som to spejlvendte tvillingshuse ud mod Sct. Annæ Plads. Bygherrerne var håndværksmestre og antagelig havde de selv udført de tegninger som indsendtes til godkendelse. Eigtved kasserede dem, udførte selv nogle nye, og det blev understreget, at de øvrige bygherrer også skulle indsende deres tegninger til godkendelse. Der blev ikke lagt skjul på hensigten »at en vis egalité i de udvendige bygningsværker nogenledes måtte tilvejebringes«. Hvordan der blev disponeret bag facaden, brød man sig ikke om, men ud til gaden skulle der bygges i grundmur, og der blev lagt vægt på flugtende tag- og cordongesimser samt en ensartet vindueshøjde. Bestræbelserne mod ensartethed gjorde de tidligste huse til eksempler og det hører til bogens mange fortjenester, at den giver et så klart billede af udgangspunktet. Ved hjælp af et detaljeret overslag bestemmes det, hvad det har kostet at opføre et af Frederiksstadens gennemsnitlige borgerhuse, og nogle bygningstegninger giver mulighed for at betragte disposition og anvendelse.

Forfatteren lægger megen vægt på at understrege, hvorledes byggeriet blev finansieret, herunder både de meget betydelige udgifter kongen påtog sig, staden Københavns mere fedtede bidrag og endelig de enkelte bygherrers muligheder for at bestride bygningsudgifterne. Man læser med interesse og forfatteren graver dybere ned i kvarteret ved en detaljeret gennemgang af grundejerne. Det var naturligvis topembedsmænd og andet aristokrati som kunne binde an med hjørnepalæerne, men straks ved borgerhusene opdager man, at Frederiksstadens bygherrer repræsenterede langt flere sociale lag end man umiddelbart skulle tro. Adskillige af de jævne husejere gav afkald på selv at bebo de bedste rum, som blev lejet ud til standspersoner.

Det påvises, at ialt 12 borgerhuse er projekteret under Eigtveds tilsyn og derefter approberet af ham. Ved Eigtveds død i 1756 overtog Lauritz Thurah ledelsen; og tog han lidt mere lemfældigt på det etablerede facadeskema, blev det helt galt, da Nicolas-Henri Jardin i 1760 påtog sig ledelsen. Med Det gule Palæ præsenterer han et helt atypisk indslag i gadebilledet, og forfatteren har valgt at afslutte sin fremstilling ved Thurahs død i 1760.

Man giver sig kun tøvende til at referere bogen, der rummer et mylder af

detaljer i de klart disponerede kapitler. Forfatteren bevarer oversigten, pryder og udvider sin fremstilling ved et rigt billedmateriale og afslutter med et katalog over Frederiksstadens borgerhuse, der vil gøre bogen uundværlig for enhver, der beskæftiger sig med Frederiksstaden.

Der er grund til at fremhæve, at bogen er den første i en skriferække, som Lokalthistorisk Afdeling ved Københavns Universitet har taget initiativet til. Det er en bedrift af både forfatter og forlag at lægge ud med så solid en debut.

I Frederiksstaden har John Erichsen selv fastlagt sit emne og bevæger sig i et grænseland mellem historie og arkitekturhistorie. Den uvante indfaldsvinkel og mængden af oplysninger, der er resultat af forfatterens egne arkivstudier, betyder at man ikke så let kigger ham i kortene. Det skulle heller ikke være nødvendigt. John Erichsen er særdeles fortrolig med den eksisterende litteratur om bydelen og mængden af nye og kontante oplysninger vil for fremtiden gøre bogen til et af fundamentene under den gevaldige og mere arkitekturhistoriske overbygning. Men fremhæver man således både lærdom og grundighed, må det erkendes, at de her har en bagside. Bogen kunne være mere fuldkommen i sin evne til at kommunikere. Forfatteren gør selv opmærksom på at »Frederiksstaden« i hovedtrækkene er identisk med en historisk specialeafhandling. Selv uden denne indrømmelse ville man have opdaget det. Enhver forfatter overvejer sit publikum og det fremgår af bogen, at den især henvender sig til den orienterede og kyndige læser, der skal vurdere, om det går an som akademisk svendestykke. Det resulterer i periodisk tomgang, når forfatteren skal demonstrere sine evner for videnskabelig metode. Således tror man, at summen af overvejelser, angående hvornår de to tidligst opførte bygninger i Frederiksstaden var helt færdige, kunne koncentreres betydeligt (s. 49–51). Forfatteren lægger så megen vægt på at være renlivet historiker i bogen, at han kun anvender klart dokumenterede oplysninger og helt undlader at tage en stilistisk argumentation til hjælp. Som fremstillingen er lagt an lader det sig gennemføre, men afslutningsvist bevæger han sig i et mere ekskursoragtigt afsnit ind på diskussionen om mulige forbilleder for Amalienborg slotsplads. Der har været foreslået adskillige muligheder og forfatteren har grund til at indføre en hidtil overset mulighed. Det er en ottekantet plads, der blev anlagt i Frederiksstadens berlinske parallel, som for tydelighedens skyld også hed Friedrichstadt og var nogle år tidligere end den danske.

Men forfatteren lader sine iagttagelser i stikken ved ikke at ville slutte længere end de skrevne kilder giver ham dokumentation. Det er et lovligt knibsk forhold til den stilkritiske metode, som ganske vist ikke er videre anerkendt af historiere, men desuagtet har ført til mange resultater.

Skimter man specialets snærende krav i både sprog og holdning, lader man sig alligevel imponere af denne ambitiøse debut. Man tror sig ved indledningen af et videnskabeligt forfatterskab som vil bringe mange resultater.

Hans Edvard Nørregaard-Nielsen